

A komplex-válság hatása a vidéki társadalomra¹

Bódi Ferenc

A válság a társadalom működésének olyan zavara, amelyben a korábbi egyensúlyok (piaci és nem piaci alkuk) felbomlanak, s többé már nem képeznek társadalmi konszenzust, a társadalmat erősítő legitim erőforrást. **2009-ben Magyarország válsága több rétegű, közel hatvan éves.** Ez a komplex-válság a társadalom normális működését biztosító kiegyensúlyozó erőket négy ponton kezdte ki; **pénzügyi alapjait, gazdasági szerkezetét, politikai legitimitását, és a társadalom kultúráját** (angolszász szóhasználatban), vagy **a társadalom morálját** (francia és német szóhasználatban), illetve a fentiek zavara lassú bomlását indítja el a társadalom újratermelődését biztosító intézményeknek: **a családnak, a munkamegosztásnak és az iskolának.**

Magyarországon a válságok egymást erősítve különös interferenciát képeznek, amelyből egy elem kiemelése és kezelése nem elégséges feltétele a komplex válságkezelésének, mert a további három gátolja a krízis sikeres kezelését és felszámolását.

Az ország 1956 utáni első „válságélményét” 1979-ben élte meg, amikor, az akkori pártállam a szabályozott árak kordában tartásáról lemondott, annak reményében, hogy a 80' évek **pénzügyi kríziseit** – amely az állam eladósodásából s a cserearány romlásból fakadtak – kezelni tudja. Ettől kezdve szakadatlanul, húsz éven át csökkent a reálbér, s ezzel együtt a legális munkavégzés becsülete is exponenciális mértékben devalválódott. Aki tehette a második gazdaság világába transzponálta főjövedelem szerző tevékenységét. A menekülést a munkavilágából a 80' évek végén bevezetett személyi jövedelemadó, valamint az egyre drasztikusabb élőlomka járadékok előkészítették. Az állam adósság csapdába került, az állampolgárok pedig a 70' és kora a 80' évek mikro felhalmozásait a lazuló késő kádárikor pénzügyi liberalizmusában fogyasztási javakra költötték (kripta, kőkerítés, nyaraló, nyugati fogyasztási javak). A korszak (ahe lyett, hogy előkészítette volna két millió kistőkés eredeti tőkefelhalmozását) egy

¹ A cikk, az NKTH INNOTARS2008 program (Település- területfejlesztés társadalmasítása), valamint az FVM VKSZI kutatás keretében készült Térség fejlődés és Helyi társadalmak dinamikája (lehatárolás módszertan) kézírata alapján készült. A kutatásban közvetlen munkatársak: **Dr. Csatári Bálint** (RKK), **dr. Fekete Attila** (MTA PTI), **Dr. Vigvári András** (ÁSZ). Az eredeti kézirat javítása során segítséget kaptam **Dr. Kulcsár Lászlótól** (NYME) és **Dr. Marosi Lajostól** (KSH), amelyet ezúton köszönöm.

liberális pénzügyi politikát összekevert egy ortodox leninista ideológiával. Ennek keveréke lett egy perverz politika, amely (1988-ig) lényegében tiltotta a magántulajdont magántőke létrejöttét – legalábbis a tömegek számára. Kivételt képezhettek a pártállam felsővezetői és azok családtagjai, rokonai, akiknek a szocialista hatalom szemet hunyt a kora 80'-as „gebin” szocializmus és a késő 80'-as vadprivatizációs gyakorlatának is. Ezzel a nem legitim eredeti tőkefelhalmozással jutottunk el a **rendszer váltásnak elnevezett rendszerösszeomlásig.**

Az ország kivételektől eltekintve a főmunkaidőn túl a második gazdaságban szerzett javakat a termelésbe nem tudta visszaforgatni. Ennek okán nem volt képes megteremteni a későbbi kistőkés: tömeges kistőkésosztályt, a kert Magyarországot s a kisvállalkozó osztályt sem. Amint a munkahelyek százezrei megszűntek (másfélmillió munkahely) szinte nulla eséllyel vághatott bele az újkapitalizmusba. Ne feledjük, **Magyarországon 1941-ben a nem mezőgazdasági foglalkoztatott tömegek mögött második helyen nem a nagyipari munkásság, hanem a kisműhelyek foglalkoztatottjai és a kisvállalkozók álltak.** A sztálinista iparosítás e társadalmi szerkezetet erőszakolta meg.

Az 1990-es rendszerösszeomlás, amely lényegében egy sztálinista gazdaságpolitika rendszer-maradékának összeomlása volt, amelyet 1956 után több felvonásban, magyar fordításban igyekezett elfogadható színben színpadra vinni több tehetséges és kevésbé tehetséges hazai közgazda. A válságokból válságokba menekülő **torz gazdasági szerkezettel** rendelkező gazdaságunk (legfőképpen ipari szerkezetünk) nem tért el a lenini útról, vagyis az utolsó leheletig megtartotta, sőt fejlesztette a szocialista energiafalo vas- és acélipart, (pedig ez csak a harmadik világháborúra

készülő Szovjetunió igénye volt) s a Varsói Szerződés megrendelés állományát kiszolgáló hadi-háttér ipari szerkezetet. Az iparunk egy része a társadalom valós igényeinek és a világgpiac kihívásainak (1972-es kőolajválság) nem tudott megfelelni. A rendszerösszeomlás után ezen nincs mit csodálkozni, azon viszont még igen kíváncsi elmélkedni, hogy 1990 előtt a társadalmi igényeknek és az európai és közel-keleti piacokon eladható (főleg élelmiszer) árúkat gyártó ágazatok egy-két év leforgása alatt hogyan és miért tűntek el!

Most nézzük, a munkanélküliség brutális kiszélesedését és az ebből fakadó **foglalkoztatási válságot**, amely két évtizede terheli az ország egészét, de ezen belül is a vidéki és még szűkebben az ország Északmagyarországi, Észak-alföldi és Dél-dunántúli tartományait. **A gazdaság szerkezeti válság végpontjában kialakult a „járadékos ország” kétmilliós tömege, a társadalmi-kocsonya** („Social jelly”), amelynek két fő fizikai tulajdonsága van. Az egyik: **nem folyékony**, azaz nem tud helyet változtatni; sem horizontálisan nem mobil, vagyis nem költözik, sem vertikálisan nem mobil, azaz nem vesz részt a társadalmi mobilitásban, azaz nem tud és akar kilépni saját megrekedt helyzetéből. Másik tulajdonsága: **nincs teherbíró képessége**, azaz nem adóztatható, nincs felelősség viselő képessége, könnyen szavazógéppé formázható (Bódi, 2005), nincs döntési helyzetben önön sorsa felett, nem vesz részt a társadalmi munkamegosztásban, nem követi a többségi társadalom kultúráját vagy annak norma rendszerét. Nem járhatja a gyermekét iskolába, a gyermekeit nem a társadalom elvárás rendszerének követésére neveli, alacsony stressz elviselő képesség van szélsőséges megnyilvánulásokra hajlamos, saját tömegének viselkedési mintáit követi, a legális gazdaság, a legális munkaerő piactól távol

él – megélhetésének forrása nem ismert, illetve állami forrásokból, járadékból él.

A politikai válság – 1956 után az új-régi hatalom olyan rendet igyekezett kiépíteni, amely azt a látszatot mutatja; nem szorulnak Moszkva közvetlen segítségére, azaz képes külső katonai támogatás nélkül uralni az országban a rendet. **Az újhatalom gyakorlás legfontosabb eszköze a növekvő és szélesedő fogyasztás fenntartása volt**, azaz a korábbi felhalmozás orientált gazdaságpolitikát felváltotta a fogyasztási javak termelésének előtérbe állítása. Ezt a politikát a 60' évektől a mezőgazdasági reform, a szövetkezetesítéssel együtt induló „szocialista zöldforradalom” korszaka indította el, amelyben az ország az orosz unió szövetségi rendszerén belül kezdte betölteni azt a szerepet, amit jóval korábban az Osztrákbírodalom és később a Harmadik birodalomban is megtalált, azaz **erős mezőgazdasági- élelmiszertermelő háttérű ország lett**.

Az újlajosság miatt azonban ezernyi rejtett feszültség lappangott. A hivatalos és a nem hivatalos ország kettős arcú volt. A gyerekek mást tanultak az iskolában a felszabadulásról és mást hallottak otthon az oroszok kegyetlenkedéseitől, a hivatalosan ellenforradalomnak nevezett 56-ot majd minden családban forradalomnak hívtak, az ateista párttitkár nagymamája titkon keresztelni vitte unokáját (Hankiss; 1984). A hatalom „nem autentikus létet” teremtet magá körül, amiben minden és mindenki hazug volt. Minden olyan vélemény elmaradottnak és reakciónak bélyegezték, ami nem fért össze a hivatalos Magyarország szocialista ikonjával. **A rendszert a fogyasztás legitimálta**, amit egy jól működő gazdasági szerkezet elvitt volna, kitudja meddig, de a hibás alapokon megteremtett gazdaság folyamatos forráshiánnyal küzdött, kényszeres növekedését nem piaci erők szabályozták (Kornai;1980)

hanem a politikai erőviszonyok, amelyben a szocialista nagyvállalat fejlesztési politikai presztízs beruházások voltak. A szocialista korszak gazdasági rendszerét folyamatosan jellemezte: a hiány, a kínálati piac önkénye, a lezüllő üzemszervezet és a hanyatló munkakultúra.

Az 1989-ben elindult és 1990-ben lebonyolított rendszerváltozás renoválta a politika működésének alapintézményeit, létrehozta az ország parlamentjét, megalakította a kormányát és megszervezte az önkormányzás közjogi feltételeit, de igazából nem állított fel szuverén állami rendszert, mert a politikát fenntartó társadalmi alapokkal nem tudott, nem akart foglalkozni. A heroikus közdelem helyett kis alkukban elfecsérelte a rendszerváltás pillanatának helyzeti előnyét, ha volt egyáltalán ilyen. A politika nem számolt a társadalmi deficiittel, amit a korábbi korok maguk mögött hagytak, s ennek okán nem is rendelkezett jövőképpel.

Tette ezt annak ellenére, hogy a mélyülő komplex-válság középpontjában a **társadalmi válság** állt (Andorka;1995). Ez utóbbi okaként az egyén integrációja lassan ellehetetlenült a nevelés-oktatás (család és iskola), a munka hiánya miatt. A társadalom mind szélesebb tömegeiben jelent meg az anomia, (Dürkheim;1893) amely mára olyan mértékű normavesztéssel járt, hogy a társadalom normális működését veszélyezteti (addíciók, degenerációk, bűnözés, zavargások). A társadalom normarendszere megroppant, kezelése jó esetben egy generáció alatt mehet végbe, s minden bizonnyal egy generációváltás zár le (Dahrendorf;1990). A kérdés mikor és ki kezdi el a társadalmi válság kezelését?

A társadalmi válságra már húsz éve igen tekintélyes kutatók felhívták a figyelmet (Andorka;1989, Ferge;1995, Csontos-Kornai-Tóth István György;1996); a csök-

kenő társadalmi szolidaritásra, a házasság és a család intézményének hanyatlására, az alacsony házasságkötési hajlandóságra, a csökkenő születésszámmra, a növekvő gyermek szegénységre, a gyermektelen házasságokra és a házasságon kívüli gyermekek növekvő számára stb. A felsorolt társadalmi jelenségek a késő 60' évektől lassan és 80' évektől fokozottan jellemzik a magyar társadalmat, a dezintegrációval együtt megjelenik erőteljesen a társadalmi anomia; az öngyilkosság (kontinens elsők), a növekvő alkoholfogyasztás (kontinens elsők), a romló egészségügyi állapot (rákos megbetegedések: tüdőrák, májzsugor), a dohányzás terjedése stb. Az elidegenedést erősítette a csökkenő reálkeresetek kiesését pótló túlmunka vállalása, s az ezzel együtt járó stressz és mérgező individualizáció: az önzés.

A múlt mulasztásainak felrovása helyett azonban érdemes figyelmet fordítani a veszélyekre, amelyet az újválság, a **hitelválság** hozhat. Az 1972 előtti pénzbőség az országot hitelek felvételére csábította, amelyet politikai céljainak szolgálatában állított. Ezt a hibát a magyar politika az ezredforduló után ismét elkövette. **A nemzetközi pénzbőséggel igyekezett betakarni a strukturális hiányosságait.** Történetesen azt, hogy nincs versenyképes ipara, nincs versenyképes társadalma. A társadalmi gondjainak jórészt segélyek osztogatásával kezeli, ahelyett hogy gazdasági kényszert alkalmazna és ösztönözné a hosszú távú megtakarítást (eredeti tőkefelhalmozás hardver és szoftver területén; azaz megtakarítás és tanulás) – kvázi befektetést a tőkébe és humántőkébe. Helyette hagyta az állampolgárait mérgező hitelekkel elárasztani, oktatási rendszerét lezülleszteni.

A hitelválság önmagában nem vezet tragédiához, viszont az elkezdett rendszerösszeomlás, az azóta eltorzult társadalmi

szerkezet, amely az ország vérkeringéséből kétmillió embert pangásba lecsapolt és kor előtt járadékossá (inaktív gazdasági szereplő) tett – ezzel tulajdonképpen **gazdasági öngyilkosságot hajtott végre.** Mivel ez a „jóléti politika” a jóléti rendszert fenntarthatatlanná tette, egyrészt azért mert, **a gazdaság teljesítőképessége nincs paritásban az ország jóléti kiadásával,** másrészt **az egyre öregedő társadalomban** exponenciálisan növekvő korelért nyugdíjasok száma **túlterheli a jóléti rendszert** (nem a nyugdíj intézményét, főleg az egészségügyi ellátást). Harmadrészt a korelőtti nyugdíjazás és **a könnyen és bőségesen osztott segélyek** s ezzel szemben **az alacsony bérek** és ezeket terhelő adók együttes hatása **demoralizálja a munkaerőpiac szereplőit, és a hozzávezető úton haladókat** (oktatás- képzés- átképzés), **a feltörekvőket, a kitörni vágyókat.** A rendszerváltás, illetve az azt végrehajtók nem világítottak rá arra a tényre: nincs királyi út, a piaci viszonyok között az alkuk kemények. Nagyon komoly erőfeszítést igényelnek az egyéntől, amit sohan nem is tudnak megtenni a társadalom szolidaritása nélkül. De ne feledjük, szolidárisak csak azokkal lehetünk, akik elbuknak. Elbukni pedig csak azok tudnak, akik elindultak ezen a keskeny úton.

A társadalmi válság visszahat a gazdasági struktúrára, mivel alacsonyan képzett és alacsony kultúrával rendelkező népesség (nem csak munkakultúráról van szó), valamint a gyenge morálitással rendelkező társadalom nem tud befogadni magas termelékenységet produkáló ipart, mert azt képtelen működtetni; nem eléggé képzett, nem fegyelmezett, nem megbízható. **Ma a gazdasági szerkezetváltásnak egyik legnagyobb akadálya a képzett és fegyelmezett munkaerő hiánya.**

A társadalmi-válság visszahat a politikai folyamatokra is, amikor a választók

tömegként kezdenek viselkedni. Nem gondolkodó individuumok szervezett kere-teiben alakítják ki a véleményüket és tá-mogatnak, illetve utasítanak el politikai célokat és azokat hordozó szervezeteket.

A demokrácia szerveződését erőtelje-sen gátolja a polgári szervezetek hiánya, tulajdonképpen **a polgár hiánya:** a szerve-zett munkavállalók, az önálló egzisztenci-ák és a politikai függéstől mentes intelli-gencia hiánya. Ma Magyarországon két-millió ember járul hozzá tízmillió ember közkiadásaihoz, miközben nyolcmillió ember dönt a közpénzek újraosztásáról. A politika eltömegesedése olyan **weimarizációt** vetít előre, amely megte-remti a populisták politikát minden kellékét; **a dologtalan tömeget,** amely szavazatai fejében kapja „a társadalom járadékát”. Megvan a bálánya is, **a túladóztatott, ön-védelmet nem gyakorló munkás és adó-fizető** osztály, s fellépett a színre **a politi-kai osztály** is, amely korrupt és önző kis-harcaiban nem törődik az ország bajával csak a saját és párttársai zsebével.

Ha a demokrácia deficit kiszélesedik (amit 2005-ben leírtam a vidéki Magyaror-szágról) márpedig elérte a dologtalan osz-tály – social jelly – a társadalom kritikus tömegét, mivel meghaladta a dolgozók- és adózók létszámát, ez **olyan elégedetlen-séget indít el, amely a demokratikus ke-retek között nehezen lesz kezelhető.** Ha kezelhető is lesz, annak aki ezt kezelhető-vé teszi minden bizonnyal egy újpolitikát kell felmutatnia. Ha ez az újpolitika kerül hatalomra, s képes lesz szakítani húsz év liberális politikájával, s az egész társdal-mat kezelni képes társadalompolitika gy-aakorlatát elkezd, nem lesz könnyű útja. Könnyen belebukhat, mivel **kétmillió sza-vazó korú járadékossal találja magát szembe ciklusának első őszén.**

Ha a tényleg méltányos elosztás-politi-kát nem csak lent érvényesítik, de fent is végrehajtják azaz az „egységes tehervise-lés” polgári politikáját érvényesítik, akkor ezzel az országból eddig jelentős hasznot húzó, nem hazai tőkéscsoportokat is könnyen maguk ellen fordítják. **A csaló-dott, eddig kedvezményekkel kényezte-tett tőke az utcára „szervezheti” a társa-dalom járadékosait s lebéníthatja az egész országot.** Mint ahogy, ez megtörtén 1990 őszén, amikor elbátortalanították a rendszerváltás erőit ettől jóval kisebb, de jól szervezhető csoport megtévesztésével a taxisblokádnak napjaiban. Cicero-t idéz-ve:...”a gazdagság és a nincstelenség, a bölcs megfontolás s a hitvány szeszély, a tiszta ész s a dőreség, a jó remény s a keserű reménytelenség néznek itt farkas-szemet...”² Ciceronak sikerült lelepleznie és megállítania Catilina-t, aki Roma rend-jét akarta felforgatni önös politikai céljai érdekében a csőcselékkel, de kérdem, ma van-e köztünk Cicero?

Válságforgatókönyvek helyett a LOSS válasza a komplex válságra

A helyi szociális ellátó rendszer (LOSS; Local Organisation of Social Services) többnyire a közösségi terekben fenntartott szociális ellátás szinonimájaként használa-tos fogalom. Ebben a szektorban terme-lődnek újjá egy-egy adott területen élő tár-sadalom emberi erőforrásai.

A LOSS a humán erőforrások termelé-sének és megővésének szervezett intéz-ményi és spontán társadalmi cselekvés elemeit, **az oktatási, a képzési, a nevelési rendszerekkel kezdődően az egészség-megőrzés, az egészségügyi rendszereken** át a közvetlen és közvetett szociális támo-gatási rendszerekig magába foglalja, ezért

² Cicero válogatott művei, Európa Könyvkiadó, 1987. Catilina ellen második beszéd (fordította: Havas László)

a legfontosabb társadalmi, gazdasági tényezőért felel: az emberért.

A szociális ellátórendszer helyi szintjei különösen fontosak, mert az ember életútjában döntő első négy évben, (családdal együtt) szinte kizáróan a helyi szociális ellátás intézményeivel, illetve a helyi társadalmi cselekvések hatásával találkozunk. De szerencsés esetben egész gyermekkorát, döntően a LOSS rendszere determinálja (attól függően milyen az intézményi penetráció).

A LOSS egy adott téregységben élő társadalmak tudásának újratermelését és közösségi oltalmának újra és újra felépülő rendszerét jelenti, amely nemzedékeken át immunitást és rezisztenciát fejleszt az ott élő társadalmakban. **Amennyiben a LOSS adekvátan működik, képessé teszi a helyi társadalmakat belső és külső krízisek elviselésére, átvészelésére, leküzdésére, végül a krízis pozitív oldalát megragadva a társadalom megújítására, azaz innovatív folyamatok beindítására is.**

Feltevésünk szerint azonban a LOSS hiánya, vagy annak elégtelen működése nem védi meg a társadalmakat a válságoktól. A válságok ebben az esetben a helyi társadalmat, a közösséget szétzilálhatják, szélső esetben kivándorlását indíthatják meg (menekülés), vagy radikális társadalmi mozgalmak játékerévé tehetik (tiltkozás).

Az integrált társadalomban, amelyben az aktív korúak mind magasabb hányada beágyazott a munkavilágába (magas foglalkoztatás), és hatékonyan működik az oktatás- és nevelésintézmény rendszere (magas az iskolázottsági, alacsony az anomia szint) képes arra, hogy válság esetén a szűkülő erőforrásokat beossza, az új

forrásokat feltárja, a társadalom érték- és érdek rendszerét megóvjá. Az erős LOSS-t birtokló társadalom fenntartja a szolidaritást, megőrzi és gyarapítja a

nélkülözhetetlen emberi erőforrásokat, még akkor is, amikor azok pillanatnyilag nem kifizetődőek a helyi közösségben élő egyének számára. **A társadalom az egyének számára „meghitelezi” a hosszú távú befektetéseket – pl. oktatás – amelyet az új nemzedéktől visszakap** (pl. adó). Az integrált társadalom nem csupán altruista, hanem inkább racionális, de még sem tisztán ésszerűség vezérli, miután morál, bizalom, és fegyelem nélkül tartósan nem képes fennmaradni (Schumacher és Fukuyama nyomán).

Járadékos ország

A ESS³ harmadik hullámának (2006-as adatgyűjtés) felmérése szerint **Magyarország a valamikori szocialista tömb országai között különösen elnyugdíjasodott országgá vált** – talán ezen országokkal korrekt az összevetés. A hazai háztartásaink leginkább függenek a nyugdíjaktól és nyugdíjszerű ellátásoktól. Különösen megdöbbentő az összevetés, ha két hasonló történelmi pályán mozgó Visegrádi országgal vetjük össze magunkat, Lengyelországgal és Szlovákiával, ahol a nyugdíjat a megkérdezettek csak ötöde illetve háromtizede jelölte háztartásának fő bevételi forrásaként, viszont hazánkban negyitized vallotta háztartásának fő jövedelem forrásának a nyugdíjat.

A közvélekedéssel ellentétben Magyarországon a korbetöltött nyugdíjasok aránya lényegesen nem nagyobb a falvakban, a kis- és aprófalvakban, mint a város-

³ European Social Survey – Európai Társadalmak Összehasonlító Vizsgálatok 2006 – MTA PTI – MTA Szociológiai Kutatóintézet, témavezető: **Füstös László**. (SVK: Szlovákia, HUN: Magyarország, ROM: Románia, POL: Lengyelország, EST: Észtország, BUL: Bulgária)

Az Ön háztartásában mi a fő jövedelemforrás? Kérem, vegye figyelembe a háztartás összes tagjának jövedelmét...?³

	HUN	SVK	ROM	POL	EST	BUL
Bér, fizetés	47,3	66,2	51,5	54,6	71,2	53,8
Vállalkozás	4,2	5,5	3,9	6,0	1,9	3,5
Gazdálkodás	1,1	0,3	4,6	4,0	0,2	1,7
Nyugdíj	41,3	18,9	32,0	30,8	23,7	34,2
Munkanélküli segély	2,4	1,7	1,0	0,3	0,3	1,2
Szociális ellátás	1,9	2,7	1,8	1,2	0,6	1,1
Befektetés	0,1	0,1	0,2	0,2	0,1	0,4
Egyéb	1,1	0,3	2,9	1,2	1,1	1,0
Nem válaszol	0,5	3,2	2,0	0,4	0,5	2,5
Nem tudja	0,1	1,2	0,2	1,4	0,5	0,7
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: ESS 2006 adatok, Bódi Mátyás számítása alapján

okban, az öregedés mára már nem csak falusi jelenség hazánkban.

Ha megvizsgáljuk a 2006-os év adatai alapján a korbetöltött nyugdíjasok elhelyezkedését látható egy adófizetőre 0,4 nyugdíjas jut – az országos átlagot figyelembe véve, azaz közel 2,6 adózó állampolgár „állítja elő” azokat a javakat, amelyet egy korelért nyugdíjas megvásárolhat. Az aprófalvakban viszont egy korbetöltött nyugdíjasra már csak 2,3 adózó jut, de öt-száz és ezer fő közötti népességű falvak esetében ez az arány jóval kedvezőbb, az országos átlaggal majd egyező. Az aprófalvak esetében igen jelentős szórás ta-

pasztalható. Vannak települések ahol nagyon alacsony a korbetöltött nyugdíjasok aránya az adózókhoz képest, s vannak helyek ahol kétszer több korbetöltött nyugdíjas él egy faluban, mint adózó polgár. Viszonylag a legjobb helyzetben a három-ezer és tízezer fő közé eső települések esnek ahol egy korbetöltött nyugdíjasra 2,8 adózó jut.

Összességében a korbetöltött nyugdíjasok számaránya bár magas az adózókhoz viszonyítva, de semmi esetre sem köthető kizárólagosan a településmérethez, vagy a falusi társadalmak életvilágához. Az öregedés mára nem kizárólagos jellemzője a

„Kenyérkereső ráta” 2006-ban Magyarországon település típusok között

Település típusok	Db	Nyugdíja+ Rokkant-nyugdíjas / adózók	Nyugdíjas/ Adózó	Rokkant-nyugdíjas (fő)	Nyugdíjas (fő)	Adózó (fő)
<=500	1033	0,87	0,47	36.672	43.492	101.689
501–1000	672	0,76	0,40	61.375	72.036	184.835
1001–3000	943	0,70	0,37	202.435	230.627	641.497
3001–10000	353	0,66	0,35	209.369	254.580	723.823
10000<	144	0,62	0,36	676.033	1.069.197	2.695.516
Összesen	3145	0,62	0,41	1.185.884	1.669.932	4.347.360

falusi Magyarországnak, hiszen az egyetlen metropoliszunk, Budapest is előregedett. Az adófizetőkhez képest a korbetöltött nyugdíjas korúak aránya szinte meg egyezik az aprófalvak lakosságáéval. Ez persze nem azt jelenti, hogy kevésbé lenne aktív Budapest, mint az aprófalvak életvilágának társadalma, csak annyit jelent, hogy a fővárosban a korbetöltött nyugdíjasok aránya az adófizetők számához képest olyan magas, mint a legkisebb népességű ezer darab aprófalva átlaga.

A fenti adatok önmagukban is elgondolkodtatóak, de a teljesebb magyarázat érdekében nézzünk meg más nyugdíj jogosultságot is. Az öregségi nyugdíjasok száma 2006. végén 1,67 millió volt. Emellett korbetöltött rokkantnyugdíjas 350 ezer, valamint korhatár alatti rokkant-

nyugdíjas 451 ezer volt. Egyéb jogcímenek (megváltozott munkaképességűek járadéka) további 385 ezer ember kapott nyugdíjszerű ellátást Magyarországon.⁴ Azaz nyugdíjban és nyugdíjszerű ellátásban mindösszesen 2860 ezer fő részesedett, amely létszámból csupán 1,5 szer több adózó állampolgár volt az APEH-regiszterben, azaz 4347 ezer fő, amelyből nem mindenki tényleges adózó, csak adóbevallást tesz az adott évben.

Lényegesen megváltozik a helyzet, ha számba vesszük a nyugdíjasok és nyugdíjszerű ellátásban részesülők teljes számát, s azt viszonyítjuk az adózókhoz – pontosabban az adóbevallók számához. **A korelért nyugdíjasokon túl közel egy millió kétszázezer ember kap valamilyen rokkantnyugdíjat, illetve más jogcímen**

Nyugdíjban, nyugdíjszerű ellátásban részesülők⁵, valamint nem korbetöltött (öregségi) nyugdíjasok száma és aránya az korbetöltött (öregségi) nyugdíjasokon belül (települések jogállása és településméret szerint) 2006-ban

Jogállás és településméret	Nyugdíjban, nyugdíjszerű ellátásban részesülők (fő)	Korbetöltött nyugdíjas (fő)	Nem korbetöltött nyugdíjas (fő)	Arány (%)
Főváros	555.085	359.436	195.649	35,2
Megyei jogú város	587.095	354.804	232.291	39,6
Város	827.239	477.407	349.832	42,3
Község	886.397	478.285	408.112	46,0
<500	80.164	43.492	36.672	45,7
501–1000	133.411	72.036	61.375	46,0
1001–3000	433.062	230.627	202.435	46,7
3001–10000	463.949	254.580	209.369	45,1
10001<	1.745.230	1.069.197	676.033	38,7
Összesen	2.855.816	1.669.932	1.185.884	41,5

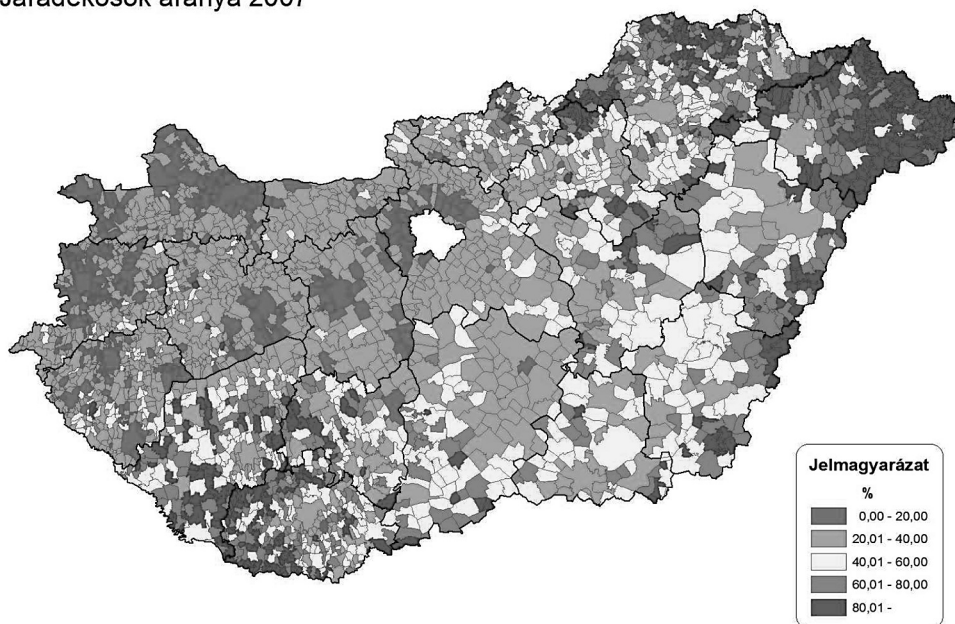
Forrás: TEIR (VÁTI) Fekete Attila számításai alapján

⁴ **Bódi Ferenc – Bódi Máttyás** [2008]: A szociális ellátórendszer örökölt különbségei in (szerk.: Bódi Ferenc): Helyi szociális ellátórendszer, MTA PTI, Budapest.

⁵ Nyugdíjban, nyugdíjszerű ellátásban részesülők = Öregségi nyugdíjban részesülők + Korbetöltött rokkantsági nyugdíjban részesülők + Korhatáralatti rokkantsági nyugdíjban részesülők + Megváltozott munkaképességűek járadéka.

Járadékosok aránya (rokkantnyugdíjasok (korbetöltött és korhatár alattiak)+
megváltozott munkaképességűek+munkanélküliek / adófizetők száma (%) 2007-ben⁶

Járadékosok aránya 2007

nyugellátást Magyarországon. A „rokkantositást” a kilencvenes években sokan választották, amikor a munkanélküliségből a nyugellátásba tízezer számra menekültek aktívkorú emberek, akik a munkahelyük elvesztése után nem találtak új munkahelyet, vagy a korábban megszokott szociális juttatásukat (munkanélküli- és jövedelempótló járadék) „váltották át” nyugdíjra. A gazdasági rendszerváltás pár éve alatt másfélmillió munkahely szűnt meg. Az újgazdasági rendszer csak harmadannyi új munkahelyet tudott teremteni, aminek következtében főleg a perifériás térségekben a foglalkoztatás szinte összeomlott, az 1990-es foglalkoztatási szint felére-harmadára zsugorodott.

A rendszerváltás nem igazán hozta fel színre a korábbi gazdasági rendszer fogla-

koztatási csődjét (belső munkanélküliséget) a „járadékos rendszer” felállításával lényegében folytatta a korábbi „szociálpolitikát”. Lényeges változás volt azonban, az hogy privatizáció után nem hagyhatta a gazdasági szervezetek belső rendszerében a szociális munkahelyeket, mivel az állami és közösségi tulajdonú cégek ezrével jutottak csődbe, vagy /és kerültek eladásra, ezért az onnan kiszorulóknak „járadéki” rendszert teremtett, mintegy a korábbi szocialista rendszer kárpótlásául.

A munkanélküli-járadék a kilencvenes évek elején viszonylag magas volt, és **hosszú ideig folyósították, komolyabb kontroll és elvárás nélkül** (iskoláztatási vagy képzési kötelezettség) a szociális béke érdekében. A járadékos lét elfogadása és a munkahelyek elvesztésébe való csen-

⁶ TEIR adataiból számította: Fekete Attila MTA PTI munkatársa.

des beletörődés hátterében a korábbi munkahelyeken dolgozók alacsony érdekérvényesítő képessége és az alacsony bérek is szerepet játszottak.⁷

A kilencvenes évek engedelkeny nyugdíjpolitikájának a jelenben fizetjük meg az árát, s ez a társadalmi deficit már nem csupán a járadékosokat fogja sújtani, hanem minden közterhet viselő és szociális ellátórendszerrel kapcsolatba kerülő személyt, különösen azokat, akik a helyi szociális ellátórendszer (LOSS) támogatására rászorulnak, és/vagy nem tudják „kimenteni” magukat a közterhek alól (bérből, fizetésből élnek).

A közösségi szociális ellátásra különösen azok szorulnak rá, akik nem tudják az olcsóbb közösségi szolgáltatásokat kiváltani a drágább díjfizető szolgáltatásokkal, továbbá hátrányba kerülnek azok is, akiknek a jövedelme megengedné a díjfizetésű javak megszerzését, de földrajzi pozíciójuknál fogva számukra elérhetetlenek. Tehát azok is behozhatatlan társadalmi hátrányba kerülnek, akiknek nincs jövedelmük, vagy nincs elég jövedelmük ahhoz, hogy „magán” iskolákat, egészségügyi szolgáltatásokat igénybe vegyenek, és azok is, akik lakóhelyük helyzeténél fogva alacsony díjfizetős, vagy „ingyenes” minőségi közösségi szolgáltatásokat képtelenek elérni.

A helyzet különösen azokat lehetetleníti el, akik a „potyautasok” vagy a romló közmenedzsment miatt folyamatosan növekvő terheket kénytelenek vállalni, amelynek fejébe romló közösségi szolgáltatást kapnak (lásd tömegközlekedés ellehetetlenülése a vidéki és városi terekben), de a földrajzi és a társadalmi helyzetüknél fogva nincs alternatívájuk más szolgáltatást igénybe venni.

Föltehetjük a kérdést: milyen lehet ennek a törékeny rendszernek a tűrőképessége? Meddig növekedhet a „járadékosok” aránya az adózókhoz viszonyítva, anélkül,

- hogy a járadékalapok kiürülnének,
- alapvető méltányossági funkciójuk elveszne,
- végül a megmaradt közteherviselőik teljesen összeroppanának a közterhek nyomása alatt,
- s ami még rosszabb, ha a jövő horizontján olyan víziók jelennek meg, amelyek „dezertálásra” készíthetnek azokat, akik a soványodó járadékok láttán elhagyják a legális gazdaság világát, (tömegesen át lépnek a szürke- vagy feketegazdaságba) azaz a leépülés nem folyamat lesz, hanem gyors összeomlás.
- Nem zárva ki az ezzel összefüggő bűnözés (vagyon és életellenes), erőszakos megnyilvánulások gyakoriságának növekedését, helyi zavargásokat és az ezzel együtt járó önbíráskodást az állam által kevésbé ellenőrizhető térségekben, terekben.

Feltehetjük fordítva is a kérdést: nem a „járadékosok” száma magas, hanem az adózók száma kevés, amelynek hátterében a 1990-es gazdasági rendszerváltás, s azt követő gazdaságpolitikák eredményeként létrejött gazdasági szerkezet is okolható, s amely a jelen gazdasági rendszer meghatározó tényezőit is teremti egyben. Ezek:

- **a nagyszámú önfoglalkoztató** (kényszerállalkozó), amely a **közteherviselés minimalizálásában érdekelt,**
- a politikailag motivált állami- és közösségi szektor megszüntetése, illetve erőteljes leépítése után létrejött **széles „járadékos” társadalom,**

⁷ **Adler Judit:** A munkavállalási korú inaktív népesség motivációja, munkaerő-piaci távolmaradásának okai (OFA kutatás)

G. Fekete Éva: A munkavállalási motivációk időbeni és térbeni változásai (OFA kutatás)

Mészáros Zoltán: Vissza a munka világába – vagy kitérés előle? Az inaktív állomány és státus jellemzése a munkaerő-piaci attitűdök függvényében (OFA kutatás)

- a nemzetgazdaság exportképességét erősítő és jövedelmező **új nagy foglalkoztatók alacsony száma és aránytalan földrajzi elhelyezkedése.**

Az adózók az állandó népességhez viszonyított eloszlása a különböző településtípusok között kedvezőbb a városokban és a nagyobb népességű településeken – bár az eltérés nem jelentős. **A községek és a kisnépességű települések gyengébb gazdasági potenciálját lényegében nem az állandó népességhez viszonyított adózók gyérebb eloszlása okozza, s nem is a kedvezőtlenebb korösszetételből fakadó magasabb arányú korrelált nyugdíjas tömeg.** A vidéki helyi társadalmak gyengébb gazdasági potenciáljának okát inkább kereshetjük a járadékos tömeg állandó népességhez viszonyított nagyobb arányú elhelyezkedésében, amely miután a korábbi szocialista foglalkoztatási szerkezetből kiszorult – „kárpótlással” – korelőtti nyugdíjazásban részesült, vagy más szociális alapú „járadékot” kapott. Feltevésünk szerint a járadékosodás olyan zsákutcát teremtett az egész országnak, különösen a vidéknek amelyből nem lehet társadalmiválság nélkül kikerülni. Hangsúlyozzuk, ezt a hazai válságot nem egyedül az új világválság teremtette, a jelen krízisében a kommunista összeomlás utáni posztkommunista korszak késleltetett, szőnyegalásópórt társadalmi problémákból kierielt válsága is okolható, amely most az új válsággal sajátos interferenciába került, és **legsúlyosabb esetben komoly biztonságpolitikai kérdéseket vet fel, a legenyhébb formában pedig a jelenlegi újraelosztási rendszerek fenntarthatóságának a kérdését.**

Sokan méltán tehetik fel a kérdést, de ha 90' években nem adják meg a járadéko-

sítás (pl. rokkantsítás) egerútját a tömegeknek, akkor munkanélküli-járadékot, vagy más szociális ellátást kellett volna fizetni. A választ erre a szomszédos posztkommunista államokban kell keresni, ahol vagy sosem volt lényegében szociálisláló (lásd Románia, Bulgária). Ha azonban a hasonló szoció-kultúrájú déli és északi környezetünk példáját vizsgáljuk, akkor láthatjuk, azok az alacsony élmunkaadóval ösztönözték a foglalkoztatást, a szociális gondok tűzoltása helyett, inkább új munkahelyek teremtésére koncentráltak. A hatékony és hiteles gazdaságpolitikájuk eredményeként az emigráció és az idegen tőke vonzásával új beruházásokat ösztönöztek, a munkaerőpiacon tartott embereket pedig az új-kapitalista vállalkozások felszívták. Horvátországban az idegenforgalmi-beruházások és idénymunka, külföldi munkavállalás, Lengyelországban a mezőgazdaság és nyugati munkavállalás (Egyesült Királyság és Írország) jelentett kitörést a válságból. Hasonló útra léptek a lettek és az a litvánok is. Szlovákiában főleg a multinacionális cégek letelepítésével igyekeztek javítani a munkát keresők helyzetén. **A világ körülöttünk más lett, csak mi nem változtunk a világgal.** Magyarországon a feltétel és elvárás nélküli szociális gondoskodás olyan dologtalan tömeget teremtett, amely odavezetett, hogy a mezőgazdasági betakarítástól kedve az építőipari szakmunkán át, a kórházi kisegítő személyzetig, a szalagmunkáig külföldi munkaerő importra szorult, Erdélyből, Kárpátaljáról és Felvidékről mi alatt a minimálbértől lényesen magasabb összegű járadékokkal otthon, illetve a kocsmákban és játéktérkekben tartotta a potenciális munkaerő tízezeit.⁸

⁸ 1996 és 1997-ben egy nem nyilvános vizsgálatban kimutattam, hogy a játék és nyerőgépeket a szociális válság által leginkább sújtott térségekbe telepítették. Az állam akkor helyesen a szerencsejátékot újra visszaállamosította, s legalább az ebből befolyó nyereséget erőteljesebben tudta kontrollálni, illetve adók révén megcsapolni.

A járadékosság következményei

A serdülőkorban lévő demokráciának egyik (ha nem a legnagyobb deficitje) a helyi és közösségi autonómiák létalapjának elemi hiánya. **Önálló egzisztenciák nélküli társadalomban nem lehet önkormányozni és közösségi alapokon nyugvó szociális ellátórendszert hosszútávon megszervezni, fenntartani.**⁹ Az önkormányzatiságunk történetében általánosítható az a tendencia, hogy a közösségi terekben szerveződő ellátási formák kiüresedtek, az intézmények távolabb kerültek a szolgáltatás igénybe vevőktől, ellenben az egyéneknek jutott ellátások száma nőtt, és kifizetett összegek nagysága gyarapodott.

Ezzel országos szinten a társadalmi gondoskodás rendszerét szervező közpolitizálás gyengült, az individualizált helyi társadalmakban a közösségi terek leromlottak, vagy megszűntek. Ez idő alatt a hibás jóléti politika növelte a szociális segélyek számát, könnyítette elérhetőségüket – lényegében társadalmi elvárások és kontroll nélkül – automatikus, normatívan jutott „járadéki” rendszerbe szervezte meg ezeket, mialatt hagyta elenyészni a kultúra, a művelődés, az oktatás és a nevelés helyi közösségi színtereit, anélkül hogy pótlásukról, vagy helyettesítő alternatívákról gondoskodott volna, illetve elősegítette volna helyi alternatív rendszerek felállítását, animációját.

Az ezredfordulót követő években (2002 és 2007 között) öt év leforgása alatt, az ötszáz főtől kisebb népességű településeken 414 települési könyvtárat zártak be, amelyre mondhatjuk a digitális táblák világában „miért is van szükség”. De cinikusan mondhatjuk azt is „az ország fel-

nőtt lakosságának ötöde úgy sem tud megértő olvasás szintjén olvasni, kár a könyveket tárolni” ilyen helységekből, ahol bizonyára a felnőtt népesség több mint negyede kvázi analfabéta.¹⁰

2002 és 2007 között közel **négyszáz iskolát zártak be és több mint kétszázötven óvoda szűnt meg** főleg a kistelepüléseket. Az oktatás és nevelés intézményei egyre távolabb kerülnek a családoktól különösen a kis és apró falvas térségekben ahol közel nyolcvan ezer iskoláskorú és 23 ezer óvodáskorú gyermek lakik. Az iskola hiánya a társadalmi mobilitás esélyét nullázza le, s ez különösen veszélyes ott ahol a családok nem nevelnek a társadalmi norma szerint, nem vezetik be a fiatalokat a társadalmi kultúrába. A népesség statisztikák az iskolai látogatási adatokkal nem egyezők, azaz iskolás és óvodás korosztály létszámához képest az iskolák nincsenek „kihasználva”. Az okok kutatása nélkül csak megállapítjuk: sorban szűnnek meg a nevelési és oktatási intézmények ott is, ahol vannak gyermekek. **Bezárásuk egyetlen oka; nincs forrás a fenntartásra,** mert a közösségi fenntartású intézmények folyamatosan „hatékonsági” elvek alapján kerülnek normafinanszírozás alá. Mi lenne, ha járadékokat is csak ott fizetnék ki, ahol a „hatékonsági” mutatóknak megfelelően a kedvezményezettek?

Irodalom

Andorka Rudolf [1989]: Szegénység Magyarországon. Társadalmi Szemle, 12. sz.

Andorka Rudolf – Anna Kondratas – Tóth István György [1995]: A jóléti rendszer jellemzői és reformjának lehetőségei. Közgazdasági Szemle 1. sz.

Bódi Ferenc [2005]: A falusi önkormányzatok demokrácia deficitje, A Falu XX. évf. Ősz,

⁹ Részletesebben lásd: **Bódi Ferenc** [2005]: A falusi önkormányzatok demokrácia deficitje, A Falu XX. évfolyam ősz.

¹⁰ SIALS nemzetközi vizsgálatok International of Reading Association (IRA) felmérései alapján.

- Csontos László – Kornai János – Tóth István György** [1996]: Az állampolgár, az adók és a jóléti rendszer reformja. Századvég, 2. sz.
- Dahrendorf, R.** [1990]: Reflections on the Revolution in Europe. Chatto and Windus, London,
- Durkheim, E** [1893]: The Division of Labor in Society,
- Durkheim, E** [1925]: Moral Education,
- Ferge Zsuzsa** [1995–1996]: A magyar segélyezési rendszer reformja I-II. Esély 6. sz. és 1. sz
- Hankiss Ágnes** [1984]: Kötéltánc, A társadalmi azonosság tudat válsága, Magvető Kiadó, Budapest.
- Kornai János** [1980]: A hiány, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.